



Covid-19 Pandemisi ile Yoksulluğun Derinleşen Yüzü: Çalışan Yoksullar

The Deepening Face of Poverty by the Covid-19 Pandemic: The Working Poor

Gizem ÖZKAN¹

Öz

Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen alanlardan biri de ekonomi ve çalışma yaşamı olmuştur. Pandeminin etkilerini azaltmak ve yayılmasını önlemek amacıyla birçok tedbir ve kısıtlama alınmakta ve bu uygulamalar çalışma yaşamını derinden etkilemektedir. Esnek çalışma, ücretsiz izin, uzaktan online çalışma, çalışma süresinin kısaltılması gibi uygulamalar bu dönemde yaygınlaşmaktadır. Alınan tedbirler ve yeni çalışma biçimleri bireylerin gelir kayıpları yaşamalarına yol açarak ekonomilerini kötü etkilemektedir. Bu makalenin amacı Covid-19 pandemisi ve etkileri sebebiyle gittikçe artan çalışan yoksul kesiminin ihtiyaçlarını ve sorunlarını ortaya koymak, bu kesimin görünürlüğünü artırmak, sorunlarının fark edilmesini sağlamak ve bu bireylerin ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerin üretilmesine katkı sağlamaktır. Çalışmanın sonucuna göre pandemi sürecinde pandeminin yayılımını azaltmak üzere alınan önlemler çalışan yoksul kesiminin artmasına sebep olmaktadır. Bu kesime yönelik hizmetler, uygulamalar ve politikaların yetersiz olmasının bu bireylerin sorunlarını çok boyutlu hale getirerek derinleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Çalışan Yoksullar, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika.

Abstract

One of the areas most affected by the Covid-19 pandemic has been the economy and working life. Many measures and restrictions are taken to reduce the effects of the pandemic and prevent its spread, and these practices deeply affect the working life. Applications such as flexible working, unpaid leave, remote online working, shortening the working time are becoming widespread in this period. The measures taken and new ways of working cause individuals to experience income losses and negatively affect their economy. The purpose of this article is to reveal the needs and problems of the working poor, which is increasing due to the Covid-19 pandemic and its effects, to increase the visibility of this segment, to ensure that their problems are noticed, and to contribute to the production of services for the needs of these individuals. According to the results of the study, the measures taken to reduce the spread of the pandemic during the pandemic process cause an increase in the working poor. It has been concluded that inadequate services, practices and policies for this segment deepen the problems of these individuals by making them multidimensional.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Working Poor, Social Work, Social Policy.

Atf (to cite): Özkan, G. (2021). Covid-19 Pandemisi ile Yoksulluğun Derinleşen Yüzü: Çalışan Yoksullar. Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 8(14), 93-108.

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 09.06.2021

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 02.07.2021

¹ Hacettepe Üniversitesi, Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, gizemozkan19@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6759-7345

1. GİRİŞ

Salgın hastalıklar insanların en çok etkilendiği felaketlerden biridir. Tarih boyunca görülen birçok küresel salgın tüm dünyayı etkileyerek can kayıplarına sebep olmuştur. Bu salgınlar veba hastalığı, Çiçek hastalığı, İspanyol gribi, HIV/AIDS, Ağır Akut Solunum Yolu Yetersizliği (SARSCoV) hastalığı, 21. yüzyılın ilk grip pandemisi olarak H1N1 virüsü, domuz gribi, Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-CoV), Ebola virüsü, Zika virüsü olarak sıralanabilir (Budak ve Korkmaz, 2020: 64-65). 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi ise salgın hastalıklar arasındaki son hastalık olarak makalenin yazıldığı dönem de etkisini sürdürmektedir (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 144).

Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde 2019'da Aralık ayında ortaya çıkan Covid-19 virüsü epidemisi şeklinde başlayıp kısa süre içerisinde pandemiye dönüşmüştür. Başladığı ilk zamanlarda hastalığın seyir, süreç ve etkilerinin tam olarak bilinmemesi, bulaşıcı özelliğinin yüksek olması, toplumun Çin'de sokakta insanların bir anda düşüp öldüğüne yönelik görüntülere maruz kalması, hastalığın yayılımı ve ölüm oranlarının hızla artması, virüsün ortaya çıkış nedeninin tam olarak bilinmemesi, 65 yaş ve üzeri bireyler başta olmak üzere tüm kesimden herkesin risk altında olması, ülkelerin salgına hazırlıksız olması ve alınması gereken bazı tedbir ve uygulamalarda gecikmelerin yaşanması gibi etkenler kısa sürede panik havasının yayılmasına yol açmıştır.

Covid-19 pandemisi sadece can kayıplarına sebep olmamakta ekonomi, sağlık, sosyal, eğitim, turizm, siyaset gibi birçok alanda telafisi zor sonuçlara sebep olmaktadır. Bireyler biyo-psiko-sosyal ve de kültürel varlıklardır. Bu nedenle beslenme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçların yanında eğitim, eğlenme, sanatsal ve sosyal aktivitelere katılma ve gezme gibi diğer gereksinimlerinin karşılanması da gerekmektedir. Bu dönemde getirilen seyahat kısıtlamaları, okulların kapanması, tiyatro, sinema, konser gibi sanatsal etkinliklerin ve spor faaliyetlerinin ertelenmesi gibi önlemler nedeniyle günlük hayatta yerine getirilen faaliyetler yerine getirilememekte ve sosyal aktivitelerde aksamalar meydana gelmektedir.

Salgının etkilerini azaltmak amacıyla alınan tedbir ve önlemler toplumda birçok alanı etkilemekle birlikte ekonomi ve çalışma yaşamını en olumsuz etkilenen alanlardan biri olmuştur. Sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe, karantina gibi kısıtlamalar, ücretsiz izne ayrılma, esnek çalışma, kısa çalışma gibi uygulamalar bireylerin gelir kaybı yaşamalarına yol açmıştır. Yaşadıkları gelir kayıpları sebebiyle bireyler temel ihtiyaçlarını karşılayamamakta, bu durum ise çalışan yoksul olarak adlandırılan kesimin artmasına sebep olmaktadır. Yoksulluğu önlemeye yönelik geliştirilen uygulamalar ve politikalar mevcut yoksul oranlarını azaltmakta işlevsiz kalmaktadır. Sunulan yardım ve hizmetlerin bireyin sosyal güvencesinin olmaması veya çalışmaması gibi şartları barındırması sebebiyle çalışan yoksullar devletin sunduğu olanaklardan faydalanamamaktadır. Bu durum ise onların sorunlarını çok boyutlu hale getirmekte ve daha da derinleştirmektedir.

Bu doğrultuda makalenin amacı Covid-19 pandemisi ve etkileri sebebiyle gittikçe artan çalışan yoksul kesiminin ihtiyaçlarını ve sorunlarını ortaya koymak, bu kesimin görünürlüğünü artırarak sorunlarının fark edilmesini sağlamak ve bu bireylerin ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerin üretilmesine katkı sağlamaktır.

Bu amaçla öncelikle yoksulluk kavramına, yoksulluğun istihdam ve ekonomik durumla ilişkisine ve çalışan yoksullar kavramına yönelik kavramsal ve kuramsal bir çerçeveye yer verilmiştir. Daha sonra toplumda derin etkiler bırakan Covid-19 pandemisi, ortaya çıkışı ve sürecin ilerleyişi hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında Covid-19 pandemisinin istihdam üzerindeki etkileri ve bu dönemde pandemi nedeniyle istihdama yönelik alınan tedbir ve sosyal politikalar ele alınmıştır. Sonrasında pandemiyle birlikte çalışan yoksul kesiminin nasıl artış gösterdiği ve bu kesimin pandemi döneminde nasıl etkilendiğine yönelik bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Daha sonra ise çalışan yoksul kesimine

yönelik sosyal hizmet mesleğinin rolüne, mikro, mezo ve makro düzeyde müdahalelerinin önemine yer verilmiştir. Son bölümde ise çalışmayla ilgili genel bir değerlendirme yapılarak çalışan yoksul kesiminin ihtiyaçlarının giderilmesi ve sorunlarının çözüme ulaştırılabilmesi amacıyla politika önerileri ele alınmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmiş olan ülkelerin de önemli sosyo-ekonomik sorunların başında gelmektedir. Yoksulluk kavramının tanımı toplum ve zamana göre değişim göstermektedir. Çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle birçok farklı şekilde tanımı yapılmakta ve ele alınmaktadır.

Genel anlamda yoksulluk bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri düzeyde bir gelire sahip olamamaları durumudur. Bu bireylerin toplumsal hayata katılmalarını ve mutlu bir yaşam sürmelerini engelleyen bir etmendir. Bireyler maddi eksiklikleri nedeniyle kaynaklara, fırsatlara ve üretim faktörlerine erişemeyerek asgari yaşam düzeyini sürdürecektir gelirden yoksun kalmaktadır (Akalin, 2006: 2-3).

TÜİK yoksulluğu dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde sınıflandırmaktadır. Buna göre dar anlamda yoksulluk zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamama, açlıktan ölme ve barınacak yerin olmaması durumudur. Geniş anlamda yoksulluk ise bireylerin gıda, giyim ve barınma gibi olanakları olsa da toplumun genel seviyesinin altında kalmayı ifade etmektedir. Bireyler açlık sınırının üstünde yaşam sürerek hayatlarını sürdürmek için gerekli unsurlara sahip olmalarına rağmen toplumdaki yaşam standartlarının gerisinde kalmaktadır (Ensari, 2010: 9).

Yoksulluk yalnızca gelir azlığı veya hayatta kalmak için temel ihtiyaçlara erişememe durumu olarak değerlendirilmemelidir. Yoksulluk gelir durumunun dışında sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, adalet, sağlıklı ve güvenli çevre koşulları gibi etmenlerden yararlanamamayı da içermektedir. Yoksulluk bu yapısı gereği ekonomi, sosyoloji, psikoloji, siyasi, hukuk gibi tüm sosyal bilimlerle multidisipliner bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Yoksulluk ile ilgili kavramlar, mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk, kırsal-kentsel yoksulluk, geçici-kronik yoksulluk, insani yoksulluk, yeni yoksulluk gibi farklı şekillerde ele alınabilmektedir. Mutlak yoksulluk bir kişi veya ailenin refahı için asgari miktarda gelire, mal ve hizmete sahip olamamasıdır. Görelî yoksulluk, bireyin gelirinin içinde yaşadığı toplumun ortalama gelir seviyesinin altında kalması durumudur (Zastrow, 2015: 174-175). Okur-yazarlık, yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, anne-çocuk sağlığının yetersizliği, önlenemez hastalıklara yakalanmak gibi insani olanaklardan yoksunluk ise insani yoksunluk olarak açıklanmaktadır (Atatanır, 2016: 5). İnsani yoksulluk yoksulluğu yalnızca parasal gelir olarak değil, bireylerin sağlık, eğitim, istihdam gibi alanlara da erişemeyerek insanca yaşama imkânlarına sahip olmama durumu olarak ele almaktadır.

Yoksulluğun ortaya çıkmasında birçok etmen rol oynamaktadır. Eğitim eksikliği, sağlık hizmetlerine erişememe, sosyal dışlanma, göç, hane halkı özellikleri, demografik etmenler, savaş ve siyasi istikrarsızlık, kaynakların eksikliği, dengesiz işgücü piyasaları, işsizlik, ekonomik krizler, gelir dağılımındaki adaletsizlik, mal ve varlıktan yoksunluk, sosyal sermaye yetersizliği, insan hakları ihlalleri, ayrımcılık, kırılganlık gibi birçok etmen yoksullaşmada rol oynamaktadır. Açıkgoz ve Yusufoglu (2012: 88-96) Türkiye örneğinde, yoksulluğu etkileyen faktörleri ise küreselleşme, işsizlik, eğitimsizlik, göç, konut problemleri şeklinde ele almaktadır.

2.2. Yoksulluk ve İstihdam İlişkisi

Büyüme oranları, işsizlik, enflasyon, istihdam, tarım, hizmet ve sanayi gelirleri ekonominin ana göstergelerindedir ve yoksulluk, yoksullaşma ve yoksullukla mücadele bakımından son derece önem arz etmektedir.

Yoksul kesimdeki kişileri incelediğimizde bu bireylerin işgücü piyasasıyla düzenli bir iş ilişkisinde olmadıkları, işsiz ya da eksik istihdam gibi istihdam sorunlarını deneyimledikleri görülmektedir. Bu durum ve sorunları deneyimleyen bireylerin ise yoksulluk riskiyle karşılaşmaları kaçınılmaz olmaktadır. İstihdama katılamama veya eksik istihdam bireylerin emekleri dışında başka bir kaynak veya gelire sahip olmamaları ve kendilerini bu risk durumlarına karşı koruyan sistemlerin olmaması veya kişilerin bu sistemlere dahil olmamaları durumunda yoksulluğa yol açmaktadır. Devletin sosyal politika üretmeyerek yoksulluk riskini ihmal etmesi ise yalnızca bireylerin gelir elde etmelerine engel olmamakta aynı zamanda devletin ekonomisi üzerinde de negatif bir etkiye sebep olmaktadır. Nitekim ülkemizde ve dünyada işsizlik oranlarının en yüksek olduğu yerler istihdama katılabilecek donanımlı insanların yetişmesi için gereken eğitim imkanların olmaması, istihdam yaratacak yatırımların yapılmaması ve sermaye birikimi olmayan fakir insanların kendilerine ve çevrelerine iş imkanı sağlayabilecek işleri kuramamaları sebebiyle yoksul bölgelerdir (Akalin, 2006: 79-86). İstihdama katılamama veya eksik istihdam durumlarının varlığında bireyler gelir yoksunluğu ve yoksulluk deneyimlemekle birlikte psiko-sosyal durumları da olumsuz etkilenmektedir.

İşsizlik ve yoksulluk birbirini karşılıklı şekilde etkilemektedir. İşsizlik yoksulluğun hem sebebi hem de sonucu olabilmektedir. Bireylerin başka bir yerden gelir elde edememesi durumunda işsizlik yoksulluğa sebep olmaktadır. Ayrıca işsizlik oranlarının artmasıyla meydana gelen talep azalışı üretim hacminin daralmasına, istihdamın azalmasına ve işsizliğe neden olmaktadır. İstihdamsız bir büyüme emek sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının kötüleşmesi ve insanlık dışı yaşam koşullarının yaşanılarak yoksullaşılmasına yol açmaktadır (Timur ve Doğan, 2015: 237). Fakat işsizlik her zaman gelir elde edememek, istihdama katılmak ise her zaman yoksulluktan kurtulmak anlamına gelmemektedir. Bazı ülkelerde işsiz kalmak yoksulluğa sebep olsa da bazı ülkelerde de işsiz bireylerle işgücüne katılanlar arasında yoksulluk anlamında önemli bir fark bulunmamaktadır. Bu nedenle karşımıza çalışan yoksulluğu kavramı çıkmaktadır (Kayataş, 2014: 11-12).

2.3. Çalışan Yoksullar

Yoksulluk olgusu yalnızca istihdam edilmeyenleri değil, istihdam edilen bireyleri de etkilemektedir. Bu durum son yıllarda yoksullukla ilgili yapılan araştırmaların artmasına yol açmıştır. Yoksulluk uzun yıllar ekonomik olarak pasif olan, tembel ve istihdam edilerek bir gelire sahip olamayan bireylerle ilişkilendirilmiştir. Daha sonra çalıştığı halde geliri yoksulluk sınırı altında kalan bireylerin varlığıyla birlikte bu düşünce sarsılmaya başlamıştır.

Çalışan yoksulluğu kavramı, 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayi devrimi ve 19. yüzyıl kapitalizmiyle birlikte ortaya çıkmış olup iktisatçılar, sosyal araştırmacılar ve politikacılar tarafından gözlemlenen, araştırılan ve analiz edilen bir kavram olmuştur (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 65). Bu kavram günümüzde tüm dünya ülkelerinde kullanılmaktadır.

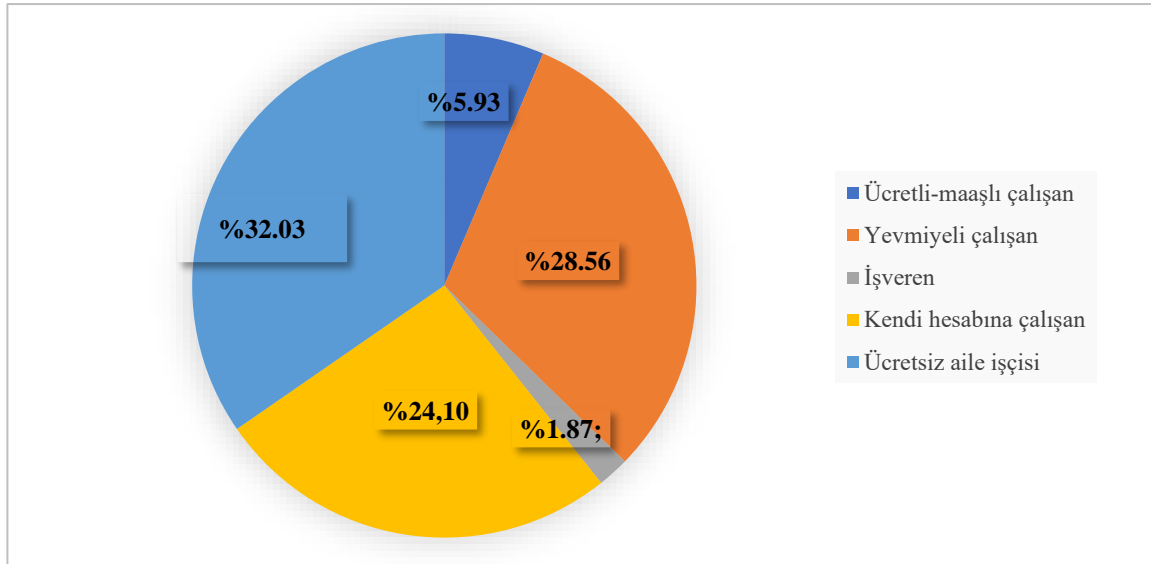
Çalışan yoksullara ilişkin literatürde farklı tanımlar yapılmaktadır. Bir işte istihdam ettiği halde geliri yoksulluk sınırının altında kalan ve yaşamını sürdürmek için temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bireyler çalışan yoksul olarak tanımlanmaktadır (Zengingönül, 2004: 107; aktaran Kahraman, 2015: 53). Çalışan yoksullar istihdama katıldıkları halde gelirleri yoksulluk sınırının altında kalmalarına engel olamamaktadır.

Çalışan yoksulluğu tanımlanırken sorunun boyutlarının belirlenmesinde hane halkının veya bireyin referans alınması şeklinde iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. ILO yoksul bir ailede yaşayan bütün

çalışanları çalışan yoksul olarak kabul etmektedir. ILO'ya göre yoksul bir ailede yaşayan bütün çalışanlar, yoksul bir ailede yaşayan bütün tam zamanlı çalışanlar, en az bir kişinin çalıştığı yoksul bir ailede yaşayan bütün aile bireyleri, en az bir tam zamanlı çalışanın bulunduğu yoksul bir ailede yaşayan tüm bireyler çalışan yoksul olarak nitelendirilmektedir (Strengmann-Kuhn, 2002: 4). Çalışan yoksulluğuna ilişkin çalışmalar incelendiğinde tanımlar ağırlıklı olarak hane halkının toplam geliri üzerinden yapılırsa da hane halkı içerisindeki bölüşüm odaklı problemlerin göz ardı edilmesi ve hane halkının kimlerden oluşacağına hane halklarında değişiklik göstermesi sebebiyle bu görüşü eleştirenler de bulunmaktadır (Özdemir, 2015: 102).

TÜİK'in 2002 ve 2004 Yoksulluk Çalışmaları'ndan hareketle yoksulluk oranının yevmiyeli çalışanlarda %37,52, kendi hesabına çalışanlarda %30,48, ücretsiz aile işçilerinde %38,73 ve işsizlerde %27,37 olduğunu ifade etmektedir. Tarım sektöründe çalışan bireylerin yoksulluk oranı diğer sektörlerde göre kırsal alanda yaşayan bireylerin ise kentsel alanda yaşayan bireylere göre yoksulluk oranı daha yüksektir. Bu araştırma sonuçlarıyla ortaya konan veriler, toplumda istihdama katılsa da yoksulluk sınırının altında kalan bireylerin varlığına yönelik önemli işaretlerdir (Aktaran, Kahraman, 2010: 167).

TÜİK (2008) çalışma biçimlerine göre yoksulluk oranlarının tespitine yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaya yönelik bulgular Şekil'deki gibidir.



Şekil 1. Çalışma Biçimlerine Göre Yoksulluk Oranları

Kaynak: (Gündoğan, 2007: 70-83)

Gündoğan (2007), çalışan bireylerin yoksullaşmasında bireysel sebeplerin etkisiyle birlikte, daha çok dışsal faktörlerin etkili olduğunu vurgulamaktadır (Aktaran Seçer, 2007: 145). Çalışan yoksulluğunu mikro düzeyi baskın olan yaklaşımlar, çalışan bireylerin bireysel özellikleri ve hane halkı özellikleri ile açıklamaktadır. Bireysel özellikler cinsiyet, yaş, eğitim ve istihdam biçimleri gibi etmenleri kapsarken, hane halkı özellikleri ise hanede çalışan sayısı, çocuk sayısı, pasif olan birey sayısı gibi değişkenleri içermektedir. Makro düzeyi baskın olan yaklaşımlar ise çalışan yoksulluğunu ekonomik büyüme politikaları, işgücü piyasası politikaları ve sosyal refah politikaları ile açıklamaktadır (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 71-72).

Erdem (2008: 25) çalışanların yoksullaşmasına sebep olan etmenleri küreselleşme, enformel ekonomi, düşük ücretler, istihdam yapısındaki değişim, çalışanlar arasında örgütlenmenin yetersizliği, kamusal sosyal harcamaların kısıtlanması, ekonomik krizler, ekonomik istikrar ve yapısal uyum programları, ekonomik büyüme, istihdam ve yoksulluk arasındaki etkileşim olarak ele almaktadır. İnsan onuruna

uygun işlerdeki azalma, yeni çalışma biçimleri, hane halkı yapısı, alt-işverenlik-taşeronlaşma, sosyal politika yaklaşımındaki dönüşüm, özelleştirmeler, kamusal alanın daraltılması, esnek istihdam, neoliberal politikalar, kırdan kente olan göç, sosyal koruma ve sosyal haklardaki azalmalar da çalışan yoksullar kavramının ortaya çıkmasına sebep olabilen değişkenlerdir (Sırma, 2016: 49).

Türkiye’de çalışan yoksulluğunu azaltmaya ve önlemeye yönelik birtakım politikalar yürütülmektedir. Türkiye’de çalışan yoksulluğunu azaltmaya yönelik politikalar ekonomik büyüme politikaları, işgücü piyasası politikaları ve gelir artııcı politikalar şeklinde sınıflandırılabilir. Ekonomik büyüme politikaları ekonominin büyümesiyle çalışan yoksulluğunun azalacağı düşüncesi temelinde geliştirilen politikalarlardır. İşgücü piyasası politikaları aktif işgücü piyasası politikaları ve pasif işgücü piyasası politikaları olmak üzere iki şekilde ele alınabilmektedir. Aktif iş gücü piyasası politikaları işsiz bireylere yönelik etkin bilgilendirme, danışmanlık ve işe yerleştirme hizmetleri, istihdam yaratma programları, işgücünün niteliğinin artırılmasına ve istihdam yaratmaya yönelik mesleki eğitim programları, özel sektörü teşvik açısından vergi indirimleri, ücret ve istihdam sübvansiyonları, esnek çalışma uygulamasının hukuki temelde düzenlenmesi, okullarda staj gibi uygulamaların yaygınlaştırılarak gençlerin çalışma yaşamına yönelik ilgi ve becerisini artırmaya yönelik programlar, girişimcilik ve inovasyona teşvik eden uygulamaların düzenlenmesi gibi politikaları içermektedir. Pasif işgücü piyasası politikaları işsizlik sigortası, kısa çalışma ödeneği, ücret garanti fonu ve iş kaybı tazminatı gibi politikaları kapsamaktadır. Gelir artırıcı politikalar ise asgari ücret uygulaması, gelir vergi indirimlerini, muaf durumlarını içeren asgari geçim indirimi ve aile, sağlık, eğitim, engelli yardımları ve özel amaçlı yardımlar gibi sosyal yardım programları şeklinde ele alınmaktadır (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 85; Gerşil, 2016: 461-462).

3. COVID-19 PANDEMİSİYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

31 Aralık 2019 tarihinde, Çin’in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde insanlarda zatürre benzeri belirtiler görülmeye başlamıştır. 5 Ocak 2020 tarihinde bu hastalığın daha önce görülmemiş olan yeni bir virüs olduğu bildirilmiştir. Üç ay gibi kısa bir süre içerisinde virüs tüm dünyayı etkisi altına almıştır. 12 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 salgını pandemi ilan edilmiştir (Budak ve Korkmaz, 2020: 62). Türkiye’de ise ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür.

Covid-19’un en yaygın belirtileri yüksek ateş, kuru öksürük ve yorgunluk olmakla birlikte nefes darlığı, iştah kaybı, tat veya koku kaybı, burun tıkanıklığı, konjonktivit (kırmızı göz olarak da bilinir) boğaz ve baş ağrısı, kas veya eklem ağrıları, farklı cilt döküntüleri, bulantı veya kusma, ishal, titreme veya baş dönmesi gibi belirtiler de görülebilmektedir (WHO, 2020a).

Hastalık konuşma, hapşırma ve öksürme esnasında dışarı atılan küçük damlacıkların solunması sonucunda bulaşabilmektedir. Bu nedenle en az bir metre mesafe kuralı önem taşımaktadır. Bu damlacıklar masa, kapı kolu, sandalye gibi nesnelere yerleşmekte ve virüs bireylerin ağız, burun ve göz mukozası yoluyla vücuda girebilmektedir. Belirti göstermeyen bireyler de virüsü yayabilmektedir. Bireylerin ne kadar süreyle taşıyıcı olabildiğine yönelik ise tam bir veri bulunamamaktadır (WHO, 2020a; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Enfekte olan her beş kişiden biri hastalığı ağır geçirmektedir. Özellikle 65 yaş ve üzeri insanlar ve yüksek tansiyon, kalp ve akciğer sorunları, diyabet ve obezitesi olan kişiler, kanser hastaları, HIV, karaciğer ve böbrek hastalığı olan yüksek risk grubunda yer almaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

İlk süreçte salgına karşı ülkeler farklı stratejiler kullanmışlardır. İngiltere serbest bırakma, toplum bağışıklığı kazandırma ve müdahalesizlik gibi gevşek uygulamaları benimserken Çin baskıcı, sert ve katı stratejileri tercih etmişlerdir (Turan ve Çelikyay, 2020: 12). Türkiye ise aldığı tedbir ve uygulamalarla bu iki ülkenin ortasında bir yerdedir denilebilir. Türkiye tedbir ve uygulamaları kademeli şekilde hayata geçirmiştir. Tedbirlerini uygularken tam olarak yeterli olmasa da çeşitli

hizmetler de sunmaktadır (Gencer, 2020: 37). Gelen tedbir ve kısıtlamalarla birlikte toplumda her alanda kayıplar yaşanabilmekte, bu nedenle de bireylere hizmet ve desteklerin sunulması kritik önem taşımaktadır.

Covid-19 pandemisi tüm dünyadaki sosyal yaşamı hızlı bir şekilde değiştirmiştir. Özkoçak, Koç ve Gültekin (2020: 1187) bu salgınların sadece can kayıpları ile sınırlı kalmayıp, toplumsal hayatta derin izler bıraktığını ifade etmektedir. Enfeksiyon hastalıklarının hem ekonomi ve sosyal hayatı hem de siyaseti içine alan birçok alana etki eden toplumsal bir olgu olarak ele almamızın gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Pandemiler ciddi sağlık sorunlarına ve ölümlere sebebiyet vermenin yanında, telafisi zor sosyal ve ekonomik sonuçlar da doğurmaktadır. Pandemi eğitim, turizm, tarım, ekonomi, ulaşım, ticaret, kültür ve sosyal gibi yaşamın her alanını olumsuz etkilemektedir. Bir sonraki başlıkta pandeminin istihdam üzerindeki etkisi ele alınmaktadır.

4. COVID-19 PANDEMİSİNİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

11 Mart 2020'de Türkiye'de ilk resmi vakanın görülmesiyle birlikte Covid-19'dan en çok etkilenen alanlardan biri istihdam ve çalışma yaşamı olmuştur. İzolasyon, karantina ve kısıtlamalar neticesinde ekonomik hayat durma noktasına gelmiştir. Pandeminin yayılmasıyla farklı işgücü piyasalarında emek arz ve talepleri olumsuz etkilenmiştir. Pandeminin yayılmasını önlemek için sınırların kapatılması ve insan hareketliliğini azaltmak için getirilen kısıtlamalar, yasaklar ve alınan tüm diğer önlemler ekonomik aktivitelerin kısıtlanmasına yol açmıştır. İş yerleri küçülmeye gitmekte, bazıları geçici veya kalıcı olarak kapanmakta, pandemi yayılarak işçilerin sağlığını olumsuz etkilemekte ve işçilerin hareketliliğini sınırlandırmaktadır. Bu durum ise hem emek arzının hem de emek talebinin azalmasına yol açmaktadır.

Covid-19 salgınıyla birlikte dünya genelinde %10 iş kaybı görülmüştür. Her 5 çalışandan 4'ü ise pandemiden farklı sebeplerle ve çeşitli şekillerde etkilenmiş durumdadır (ILOSTAT, 2020). Dünya Bankası tarafından Türkiye büyüme oranı 2020 yılı için pandemiden önce %3 olarak belirtilirken, Fighting COVID-19 raporunda %0,5 olarak aşağı yönlü revize edilmiştir (World Bank, 2020). IMF'in Türkiye'ye ilişkin büyüme oranı tahminlerine göre ise 2020 yılı için %5 daralma öngörülmektedir (IMF, 2020).

Bozkurt (2020: 134) insanların ekonomik kaygılarını, dijitalleşen yeni çalışma düzenini ve bunun online çalışan bireylerin verimlilik algıları üzerindeki etkilerini incelemek üzere bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılanların çoğunlukla kentli, eğitim seviyesi yüksek, orta ve üst gelire sahip bireyler olmasına rağmen katılımcıların %40'ı gelecekte temel ihtiyaçlarını karşılama ve aç kalma konusunda endişelerinin olduğunu bildirmiştir. Üçte ikisi ise mali bir birikimlerinin olmadığını veya elindeki birikimlerin kendilerini ancak birkaç ay geçindirebileceğini dile getirmektedir. Bu sonuç pandeminin ekonomik yaşamı kötü etkilemesiyle yoksul kesimin arttığını ve orta kesimin yoksullaşmaya başladığını göstermektedir.

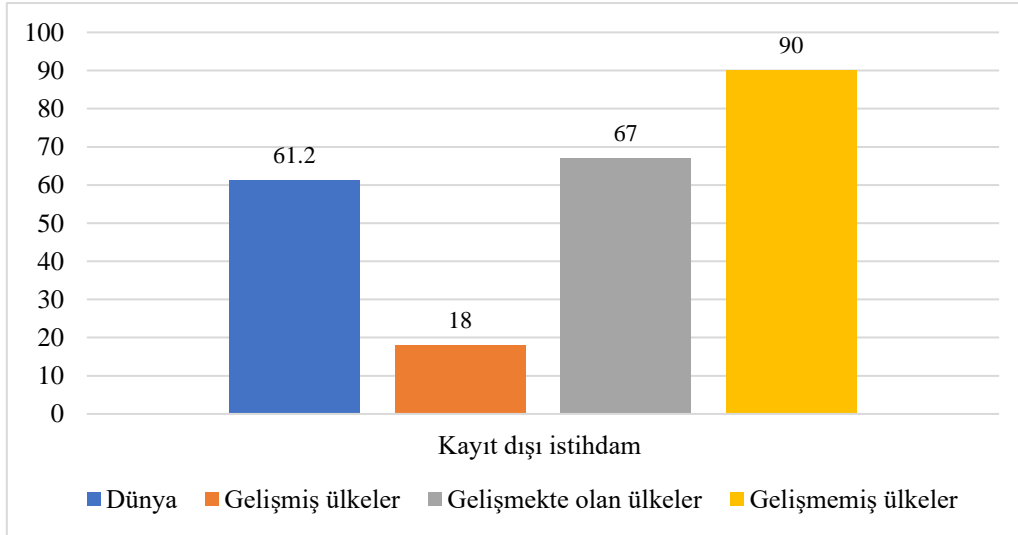
Covid-19 pandemisi sınıf farkı gözetmeksizin herkesi etkilemesine rağmen herkes salgından aynı ölçüde etkilenmemektedir. İstihdamda her sektörün pandemiden aynı ölçüde etkilenmediği gibi her sektördeki her işletme ve her işçi de krizden aynı düzeyde etkilenmemektedir. Küçük işletmelerde işveren olan, kendi hesabına çalışan, kayıt dışı istihdamda yer alan, mevsimlik işçi ve sözleşmeli çalışanlar gibi geçici işçi statüsünde çalışan bireyler gelir kaybı ve iş kaybından daha fazla etkilenmektedir. Krizin olumsuz etkileri bazı sektörler üzerinde daha fazla olmaktadır. Kara (2020: 270-272) pandeminin yarattığı krizden en çok etkilenen sektörleri toptan ve perakende ticaret, imalat, emlak, idari ve destek hizmet faaliyetleri, konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörleri ve üretim faaliyetleri olarak sıralamaktadır. En çok etkilenen ikinci bir grubu ise sanat, eğlence, dinlenme, spor, ulaşım ve haberleşme sektörleri olarak ele almaktadır. Pandemiden orta ve yüksek ölçüde etkilenen sektörlerde çalışan bireyler işlerini

kaybetme, ücretsiz izne çıkarılma, çalışma saatlerinin düşürülmesi gibi risklerle daha fazla karşılaşmaktadır.

Bozkurt (2020: 135) işleri online çalışmaya uygun olmayan, özel sektörde çalışan ya da kendi işini yapan, düşük statü ve gelire sahip işlerde çalışan, düşük eğitilmiş yoksullar ve kadınların bu krizden diğer bireylere göre daha fazla etkilendiğini ifade etmektedir. Bu dönemde uygulanan karantina nedeniyle online olarak çalışan kadınların çocuk bakımı, ev temizliği ve yemek gibi konularda hizmeti satın alma imkanının ortadan kalktığını vurgulamaktadır. Bu durum ise çalışan kadınların yükünü büyük oranda artırmıştır.

Yoksul bireyler daha çok tarım ve hizmet sektöründe, küçük işletmelerde, aile işletmelerinde, kendi hesabına veya kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir (Social Watch, 2019). Kentsel alanlarda yaşayarak kayıt dışı sektörde istihdam eden yoksulların pandemiden daha şiddetli etkilenen gruplardan biri olacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2020a; Gerdin ve Kolev, 2020). Yoksul olmayan fakat sosyal güvencesiz olan bireylerin birçoğunun daha fazla kısa süreli ve güvencesiz işlerde istihdam edileceği ve bu durumda bireylerin yoksullaşma riskini artıracakları öngörülmektedir (UNI-WIDER, 2020).

2018 yılı dünya geneli ile gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere göre kayıt dışı istihdam oranları Şekil 2' deki gibidir.



Şekil 2. Kayıt Dışı İstihdam Oranları (%)

Kaynak: (ILO, 2019)

2018 istatistiklerine bakıldığında dünyada istihdam edilen nüfusun %61,2' si kayıt dışı istihdam olarak tanımlanan güvencesiz işlerde çalışmaktadır. Bu oran gelişmemiş ülkelerde toplam istihdamın %90'ını, gelişmekte olan ülkelerde %67'sini, gelişmiş ülkelerde ise %18'ini kapsamaktadır (ILO, 2019). Gelişmekte olan ülkelerin işgücününün %70' ini oluşturan kayıt dışı ekonomide istihdam edilenler, pandemiden en çok etkilenen grupların başında gelmektedir (Gerdin ve Kolev, 2020). Kayıt dışı çalışan bireylerin evden çalışma olanağı bulunmamakta, gelir kaybından daha fazla etkilenmekte, uygun çalışma ortamları bulunmamakta, işten çıkarılma durumlarında hukuki hakları bulunmamakta ve devletin bu süreçte çalışanlara sunduğu hizmet, fırsat ve koruma paketlerinden yararlanamamaktadır. Sosyal güvenceleri ve çalışma ortamında sosyal mesafe ve hijyen kurallarının bulunmaması sebebiyle bu bireyler salgına yakalanma riskine karşı daha açıkken, tedavi hizmetlerinden etkin şekilde yararlanma konusunda ise zorluklar deneyimlemektedir.

İstihdam edilen gençlerin genellikle pandemiden yüksek düzeyde etkilenen hizmet sektöründe veya kayıt dışı şekilde, güvencesiz sözleşmelerle çalışması söz konusudur (ILO, 2020b). Bu durum gençlerin Covid-19 pandemisinden olumsuz ve şiddetli şekilde etkilenen bir grup olduğunu göstermektedir.

Toplumda birçok dezavantajlı kesim bulunmakta ve bu bireylerin sayıları gün geçtikçe artış göstermektedir. Bu dezavantajlı gruplar toplumda ortaya çıkan olumsuz olaylardan daha fazla etkilenen, kaynak ve hizmetlere erişimleri daha sınırlı olan ve toplumda birçok engelle karşılaşan yaşlı, engelli, kadın, çocuk, yoksul gibi grupları oluşturmaktadır. Salgınla birlikte ortaya çıkan iflaslar, iş kayıpları ve gelir kayıpları gibi ekonomik kayıplardan kaynaklı yeni dezavantajlı kesimlerin oluşma potansiyeli oldukça yüksektir (Birinci ve Bulut, 2020: 65). Pandemi döneminde bazı sektörlerin ve bireylerin alınan önlemler ve kısıtlamalar neticesinde yoksullaşma ve dezavantajlı olma riskiyle karşılaşabilecekleri düşünülmektedir.

5. PANDEMİ NEDENİYLE İSTİHDAMA YÖNELİK ALINAN SOSYAL POLİTİKALAR

Türkiye Covid-19 krizinin ekonomi ve iş gücü piyasası üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak amacıyla birçok tedbir almıştır. World Bank (2020b) küresel düzeyde istihdama yönelik alınan tedbirleri kayıt dışı veya kendi hesabına çalışanlar için destekler, işsizlik yardımları, ücret sübvansiyonları, yeni çalışma düzenlemeleri, hastalık izni için sübvansiyonlar, işten çıkarma sınırlaması ve mesleki eğitim sübvansiyonları olmak üzere yedi şekilde sınıflandırmaktadır. Türkiye'nin ise bu tedbirlerden ücret sübvansiyonları, hastalık izni için verilen sübvansiyonlar ve işten çıkarma sınırlaması gibi tedbirleri aldığını belirtmektedir. Türkiye'nin aldığı bu tedbirler aşağıdaki gibi sınıflandırılarak açıklanmıştır.

Tablo 1. Türkiye'de Pandemi Döneminde İstihdama Yönelik Alınan Tedbirler

İstihdama Yönelik Alınan Tedbirler	Alınan Tedbirlerin İçeriği
Ücret sübvansiyonlar	Çalışan bireylere doğrudan nakit yardımı yapılmasını ve işverenin ödediği ücret ve katkı paylarının tamamının veya bir kısmının devlet tarafından ödenmesini içeren desteklerdir.
Hastalık izni için verilen sübvansiyonlar	Çalışanların kendilerinin veya aile üyelerinden birisinin karantinaya alınması ya da hastaneye yatması durumunda ücretli izin alabilmelerini, gerektiğinde bunun devlet tarafından sübvansiyon edilmesini içine alan tedbirler bütünüdür.
İşten çıkarma sınırlaması tedbirleri	Çalışanların pandemi sürecinde işten çıkarılmasının yasaklanmasını içermektedir.

Kaynak: (World Bank, 2020; aktaran Kara, 2020: 275)

Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları çeşitli önlemler ve destekler açıklamıştır. Ekonomi ve istihdam açısından oldukça kapsamlı olan 'Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi' açıklanmıştır. Tarihin en büyük kredi paketi olarak tanımlanan ekonomi paketi konut, otomobil, tatil ve sosyal harcamalar gibi birçok alanı içermekte olup toplam desteğin 260 milyar TL'yi ulaştığı açıklanmıştır. Farklı kamu bankaları tarafından esnaf destek paketi kapsamında kredi destekleri sunulmuştur. 5,5 milyon aileye 1000 TL'lik nakdi destek sağlanmıştır. Sosyal koruma kalkanı kapsamında kısa çalışma ödeneği, işsizlik ödeneği ve nakdi ücret desteğiyle 4,5 milyonu aşkın bireye 6 milyar aktarılmıştır. 2 milyondan fazla bireyin KDV ve SGK prim ödemeleri 6 ay ertelenmiştir. Kamu katılım finans kuruluşlarınca normalleşme sürecine geçişi ve sosyal hayatı canlandırmayı sağlamak, yerli üretimi desteklemek, tüm sektörlerde hareketlenmeyi sağlamak ve bireylerin finansman ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla finansman paketleri açıklanmıştır. Bunlar konut destek paketi, taşıt kredi paketi, tatil destek paketi, sosyal hayat destek paketi olmak üzere 4

finansman paketini içermektedir. Vergi ötelemeleri, ticari hayatın aksamaması için devreye alınan tedbirler, kısa çalışma ödeneği, asgari ücret desteği ile bireysel, esnaf ve işletmelere yönelik destek paketleri sunulmuştur (Sabah Gazetesi, 2020). Tüm bu paketlerin faiz oranı düşük, 6 ay gibi belli bir süre ödemesiz ve uzun aylar taksitlendirilerek kredi vermek üzerine kurulu olduğu görülmektedir.

Kredi kefalet programı kapsamında İşe Devam Destek Paketi, Opex Kredi Destek Paketi ve Çek Ödeme Destek Paketi olmak üzere üç önemli destek paketi sunulmuştur. Krizlere karşı önemli tedbir ve destekleri içeren Torba Kanunu'nda finansman sorunu yaşayan küçük veya büyük tüm işletmelere kredi desteği sağlanmıştır. Yine aynı kanun kapsamında işten çıkarma yasağı getirilmiştir. İşten çıkarılmayan işçileri işverenlerin 3 ay süresince ücretsiz izne çıkarılabileceği açıklanmıştır. Ücretsiz izindeki çalışanlara, İşsizlik Sigortası Fonu'ndan günlük 39,24 TL ve 30 günlük 1.177 TL ödeme yapılacağı da açıklanmıştır. Kısa Çalışma Ödeneği uygulaması işçilerin işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması durumunda ya da işyerlerindeki faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması durumunda uygulanmaktadır. Bu kapsamda da işçilere kısa çalışma ödeneği ödenmekte ve sağlık sigortası primleri karşılanmakta ve tüm bunlar İşsizlik Sigortası Fonu'ndan ödenmektedir. Covid-19 salgını süresince Asgari Ücret Desteği şeklinde bir destek de uygulanmaktadır. İşverenler belirli koşulları sağlamak kaydıyla çalıştırdıkları işçi başına günlük 2,5 TL ve aylık 75 TL tutarındaki asgari ücret desteğinden yararlanabilmektedir (Balcı ve Çetin, 2020: 48-50).

Tüm bu desteklerin ve tedbirlerin yanı sıra Covid-19 krizinin olumsuz etkilerinden bireyleri korumak amacıyla birtakım sosyal yardım faaliyetleri de gerçekleştirilmektedir. Ancak bu yardımların pandeminin bireylerin ekonomileri ve gelirleri üzerindeki olumsuz etkisini giderme noktasından oldukça uzak olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu sosyal yardımların ihtiyacı olan tüm kesimlere eşit ve adaletli şekilde ulaştırılmadığı ve bu durumun ise uzun vadede farklı sosyo-ekonomik sorunların çıkmasına yol açacağı düşünülmektedir.

6. PANDEMİYLE DERİNLEŞEN BİR KESİM: ÇALIŞAN YOKSULLAR

Covid-19 pandemisinin etkin olduğu bu dönemde uzaktan çalışma, esnek çalışma, ücretsiz izin verilmesi, çalışma süresinin azaltılması gibi uygulamalar yaygınlaştırılmıştır. Devletin pandemi döneminde işverenlerin çalışanları işten çıkarmasını yasaklama, sektör ve yapılan iş uygunsu bireylerin esnek çalışma ve uzaktan çalışmalarını teşvik etme, çeşitli ayni, nakdi ve sosyal yardımlar yapma gibi önemli uygulamaları olsa da bireylerin kayıplarını giderme noktasında yetersiz kalmaktadır. Çalışanlara ücretsiz izin verilmesi ve çalışma süresinin kısaltılması bireylerin gelir kayıpları yaşamasına yol açmaktadır.

İş yerlerinin geçici veya kalıcı şekilde kapanması, esnafın ve sektörlerin yeterli ölçüde desteklenmemesi sonucu iflasların gerçekleşmesi de bireylerin ekonomilerini kötü etkilemektedir. Covid-19 krizinin yaşandığı bu dönemde enformel ekonominin yaygınlığı, yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkarak istihdam yapısındaki değişimlerin yaşanması, düşük ücretler, pandemiyle birlikte gelen ekonomik kriz, Türkiye'de kamusal alanın daraltılarak özelleştirmelerin teşvik edilmesi, pandeminin de içerisinde bulunduğu çeşitli sebeplerle çalışanlar arasında örgütlenmenin yetersiz kalması, bireyleri risklere karşı sosyal korumada kaynakların yetersizliği gibi birçok etmenin etkisiyle çalışan yoksul kesiminin yaygınlaştığı düşünülmektedir.

ILO (2020c) Covid-19 pandemisinin istihdam üzerindeki etkileri sebebiyle orta veya yüksek düzeyde çalışan yoksulluğunun, 2020-2021'de gelişmekte olan ülkelerde artacağını öngörmektedir. Ekonomik faaliyetlerdeki düşüşten kaynaklanan gelir azalışı, yoksulluk sınırına yakın veya altında olan çalışanları olumsuz etkilemektedir. 2020 yılında çalışan yoksulluğunda 14 milyon azalış görüleceği yönündeki tahminlerin aksine, dünya genelinde 8,8 ila 35 milyon arasında insanın çalışan yoksul olacağı tahmin edilmektedir.

Pandemi gibi bir krizin deneyimlenmediği bir süreçte dahi ekonomik sorunlar yaşayan kendi hesabına çalışan, yevmiyeli çalışan, ücretsiz aile işçisi, gelip geçici, güvencesiz ve kayıt dışı sektörlerde çalışan bireylerin pandemiyle birlikte yoksullaşma, temel ihtiyaçlarını karşılayamamaya çalışan yoksul kesimine dahil olma ve işsiz kalma risklerinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Sosyal yardımların bireylere sunulması için birçok şart sunulmakta ve bu şartlardan en belirleyici olanları çalışamayan bir sosyal güvenliğe sahip olmama, gelir getirememesi gibi unsurları barındırmaktadır. Türkiye’de yardımların verilme şartları çalışan fakat yoksulluk sınırının altında yaşayan çalışan yoksulları kapsamamaktadır. Pandeminin ekonomideki olumsuz etkileriyle birlikte çalışan yoksul kesiminin daha da artacağı düşünüldüğünde sosyal yardım ve desteklerin verilme şartlarının çalışan yoksulları dışlayacak şekilde oluşturulması bu kesimin çok boyutlu sorunları deneyimlemesine karşı önemli bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır.

7. ÇALIŞAN YOKSULLAR VE SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ

21. yüzyılın en önemli sağlık sorunu haline gelerek tüm insan, toplum ve bilimlerin odağı pandemi olmuştur. Bu doğrultuda çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmekte ve sorunlara çok disiplinli bir şekilde bakılmaktadır. Bu disiplinlerden biri de sosyal hizmettir. Sosyal hizmet mesleğinin bu kriz sürecinde tüm toplumun sosyal işlevselliklerini koruma noktasında önemli rol ve görevleri bulunmaktadır (Yanardağ ve Selçuk, 2020: 2).

Sosyal hizmet mikro düzeyde bireyin makro düzeyde ise toplumun yüksek iyilik halini korumaya ve geliştirmeye çalışmaktadır. Gelişme sağlarken bireyleri sistem teorisiyle çevresi içerisinde ele alarak onları etkileyen faktörleri belirlemekte ve bu faktörler üzerinde güçlendirme yaklaşımını kullanarak kontrollerini artırmayı sağlayan bir süreci yönetmektedir (Yelboğa ve Aslan, 2020: 46). Covid-19 salgını ve alınan önlemler bireylerin yaşamının her alanını olumsuz etkilemektedir. Özellikle ekonomik yaşamlarında büyük tahribatlara yol açmakta ve çalışan yoksul kesimini daha da derinleştirmektedir. Bu sorunların azaltılması veya ortadan kaldırılması için mikro, mezo ve makro düzeyde müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Salgından en çok etkilenen kesimler sosyal hizmetin odağında olan dezavantajlı bireylerdir. Bunun yanı sıra bu salgının etkileriyle birlikte yeni dezavantajlı kesimlerin oluşma riski ortaya çıkmaktadır. Bu dezavantajlı kesimlerden biri ekonominin kötüleşmesi ve yaşanan gelir kayıplarıyla birlikte çalışan yoksullar olmuştur. Bu kesimin pandemi krizinden güçlenerek çıkmasını sağlamak için hizmetlere erişimlerini de içeren sosyal politikalara, sosyal adalet ve insan haklarına dayalı sosyal refah sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal hizmet mesleği bu dezavantajlı kesimleri tespit edilerek gereksinimlerinin karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Pandemi her kesimden bireyi olumsuz etkilemekle birlikte işleri online çalışmaya uygun olmayan, kendi işini yapan, ücretsiz aile işçisi olan, güvencesiz ve korunmasız şekilde kayıt dışı çalışan, özel sektörde çalışan, düşük ücret alan, düşük eğitim düzeyine sahip, niteliksiz işlerde ve küçük ölçekli işletmelerde çalışan bireyleri daha fazla etkilemektedir. Ayrıca karantina ve online çalışma gibi önlemler nedeniyle kadınların çocuk bakımı ve ev işleri gibi hizmetleri satın almasını engelleyerek yüklerinin artmasına yol açmıştır. Mevcut istihdam olanakları korunamadığı gibi yeni istihdam olanakları da yaratılmadığı için işsizlik ve genç işsizliği artmaktadır. Çalışan yoksul kesiminin pandemiyle birlikte artmasıyla dezavantajlı bir kesim olarak sosyal hizmet müdahalelerinin hedefi haline gelmektedir.

Pandemi öncesi dönemde de yoksul ve çalışan yoksul kesiminin toplumda mevcut olmasına rağmen pandemiyle birlikte bireylerin daha da yoksullaşacağı, çalışan yoksul kesiminin önemli ölçüde artacağı ve sorunların çok boyutlu şekilde bireylerin yaşamlarının her alanını köklü şekilde etkileyeceği düşünülmektedir. Tüm bu etmenler göz önünde bulundurulduğunda pandemiyle birlikte bireylerin ekonomik ve sosyal kayıplarını gidermeye yönelik politikaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu

nedenle bireyleri her alanda desteklendiği, çeşitli kayıplarını giderdiği, çok boyutlu, sistemli ve sürdürülebilir şekilde bireyin ele alınarak ihtiyaçlarına yanıt verildiği sosyal politikaların oluşturulması gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte sosyal hizmet uzmanları çeşitli hak kayıplarının yaşanmaması için hak savunuculuğu yapmalı, destekleyici ve onarıcı bir sistemin yapılandırılmasında ve sosyal politikaların oluşturulmasında etkin rol oynamalıdır.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

2020'nin ilk aylarında ortaya çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilen Covid-19 pandemisi tüm dünyada ekonomi başta olmak üzere sağlık, eğitim, ulaştırma, ticaret, turizm gibi yaşamın birçok alanını olumsuz etkilemiştir. Covid-19'un yayılımının önüne geçmek amacıyla ülkeler seyahat yasakları, sokağa çıkma yasağı, karantina, AVM ve bazı iş yerlerinin kapatılması ya da çalışma saatlerinin sınırlandırılması gibi çeşitli tedbirler uygulamıştır. Bu tedbir ve önlemler sosyal ve ekonomi yaşamını durma noktasına getirmiştir. Bu süreçte bireyler iflas etmiş, işlerini kaybetmiş, kısa çalışma ve ücretsiz izin gibi uygulamalar sebebiyle gelir kaybına uğramıştır. Pandemi ve alınan tedbir ve önlemler bireylerin ekonomilerini olumsuz etkilemekte ve bireylerin elde ettikleri gelirler temel ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Bu durum ise çalışan yoksul kesiminin artmasına yol açmaktadır.

İşgücü piyasa koşulları, hane halkı özellikleri, eğitim durumu, çocuk sayısı, gelir durumu gibi bireysel özellikler ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Çalışan yoksulluğunun nedenleri, etki eden etmenler ve dolayısıyla da önleme stratejileri de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Sorunun çözümü için öncelikle çalışan yoksulluğa etki eden etmenler, özgün koşullar, sebepler araştırılmalıdır. Türkiye'de çalışan yoksulluğuna yönelik araştırmalar oldukça sınırlı düzeydedir. Bu araştırmaların sayısı ve kapsamı artırılarak çalışan yoksulluğu riskini artıran durumların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede öncelikle çalışan yoksulların profilleri oluşturulmalıdır. Politikaların odağındaki öznenin daha iyi tanınmasını sağlamak amacıyla eğitim durumu, hane halkı özellikleri, çalışılan sektörler gibi etmenler tespit edilmelidir.

Geçmişte çalışan yoksul kesimini azaltmak amacıyla uygulanan sosyal politikalara ek olarak farklı politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Çalışan yoksulların istihdam ettikleri sektörler belirlenerek o sektörlere yatırım yapılması, istihdam politikalarının yoksulluğu önleyecek şekilde oluşturulması ve yoksul yanlı bir büyümenin gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır.

Covid-19 pandemisiyle birlikte zengin ile yoksul arasındaki makas gittikçe açılmaktadır. Gelir dağılımında adaletin sağlanması için reformist politikalar oluşturulmalıdır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, baskı ve ayrımcılık, sosyal dışlanma gibi sorunların önüne geçecek politikalar oluşturulmalıdır. Politikalar toplumsal katılımı, dezavantajlı tüm kesimleri içerecek hak temelli bir yaklaşımı, fırsat eşitliğini, adaleti, insani büyüme ve gelişmeyi öncelermelidir. Politikalar oluşturulurken kısa dönemli, rahatlatıcı ve günü kurtaran bir yaklaşım yerine uzun dönemli, bütüncül, yoksulluğun kaynağıyla ve yapısal nedenleriyle mücadele eden bir yaklaşımla oluşturulmalıdır.

Yoksullukla mücadelede temel alınan mevzuat incelendiğinde yasal mevzuat ve düzenlemelerin dağınık, parçalanmış ve birbiriyle kopuk olduğu görülmektedir. Mevcut durum göz önünde bulundurularak mevzuatın düzenlenmesi gerekmektedir. Yoksullukla mücadelede eğitim, sağlık, ekonomik ve sosyal politikalar çok boyutlu ele alınmalıdır. Bu doğrultuda politikalar bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmeli ve yoksullukla mücadelede etkin rol oynayan tüm kamu kurum ve kuruluşları iş birliği ve koordinasyon içinde çalışmalıdır.

Sosyal yardımların sunulma şartları çalışan fakat geliri yoksulluk sınırının altında kalan bireyleri dışlamaktadır. Çalışan yoksullar bu yardım ve hizmetlerden faydalanamamaktadır. Geliri temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen her kesime ayırım gözetmeksizin yardım ve destekler sunulmalıdır. Yoksul bireylerin doğrudan gelirlerini artırmaya yönelik sosyal koruma ve gelir transferleri

yapılmalıdır. Pandemi döneminde çalışan bireylere verilen kısa çalışma ödeneği, ücretsiz izine ayrıldığı süredeki verilen ücret gibi ücretlerin nitel ve niceliği artırılmalıdır.

Türkiye’de en kötü, en muhtaç, en düşkün olana yardım verilmesi anlayışı yaygındır. Yardım verilmek için belirli kriterler baz alınarak yoksul bireyler sürekli bir rekabet içerisinde adete birbirleriyle yarıştırmaktadır. Politikalarda da kendini hissettiren toplumda en düşkün olana yardım edilmesi anlayışı bir an önce terkedilmelidir. Yoksul bireylere müdahalede muhtaçlık kriterinin temel alınmasındansa bireylerin refah içerisinde ve insan onuruna yaraşır şekilde yaşaması durumuna göre bireyler değerlendirilmelidir.

Doğrudan bireylerin gelirlerine destek olmanın yanında çocuklara eğitim yardımı, gıda yardımı, evde bakım ihtiyacı olan bireylere ücretsiz evde bakım hizmeti verilmesi, yoksul bireylerden daha az vergi alma, asgari ücretten vergi almama, yoksul bireylerin barınacağı evlerde düşük kira uygulaması, çocukların temel giderlerini karşılama, sağlık ocaklarındaki aile hekimleriyle de koordineli şekilde sağlık hizmetlerinin bütüncül ve ücretsiz şekilde verilmesi, sosyal hizmetlerin ihtiyacı olan bireylerin evine götürülmesi gibi programlar ve uygulamalar doğrudan gelir desteğine ek olarak geliştirilmeli ve sunulmalıdır. Tüm bu programların işlevsel şekilde uygulanabilmesi klientalizm ve popülizmin önüne geçilmesi için ise bütüncül bir uygulama sistemi kurulmalıdır. Hangi kesim, yaş grubu, cinsiyet, bölgenin yoksul olduğu ve yoksulluktan daha fazla etkilendiğine yönelik analizler yapılmalı ve bölgelere kaynaklar bu unsurlara göre aktarılmalıdır.

Yoksullukla mücadelede etmek için gerçekleştirilen müdahaleler kimi zaman yardımseverlik, cömertlik, hayırseverlik, babalık şeklinde yansıtılmaktadır. Bu tür bir yaklaşım bireylerde bağımlılık, korunmasızlık, çaresizlik, sürekli muhtaç ve alan taraf olma yönünde bir algı oluşmasına yol açmaktadır. Bu nedenle yoksullukla mücadelede hak vurgusu yapılmalı ve uygulamalar hak temelli bir anlayışla yürütülmelidir.

Bireyleri piyasanın insafına ve rekabet koşullarına bırakmayan eğitim, sağlık, konut, istihdam gibi birçok alanda kapsamlı ve sistemli politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kadınların çalışma yaşamına düzenli ve yeterli düzeyde katılmalarını ve tek gelirli hane sayısını azaltarak hanelerin gelir durumunu iyileştirmek amacıyla devletin gözetiminde ücretsiz profesyonel çocuk bakım hizmetlerinin oluşturulması ve kreşlerin açılması gerekmektedir.

Yoksulluğun kuşaklar boyu aktarılmasının önlenmesi için eğitim politikalarının işlevsel şekilde oluşturulması ve yürütülmesi önemlidir. Eğitim ve öğrenime erişilebilirliğin önündeki engeller kaldırılmalı, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalı, eğitimin kalitesi artırılmalı, yoksul bireylerin ailelerine yapılan eğitim yardımlarının nicel ve niteliği geliştirilmelidir.

Yoksulluk sorununun çözümü için piyasa eksenli ve ekonomik büyüme eksenli politikaların işlevsiz olduğu toplumda çalıştığı halde yoksul olan bireylerin varlığıyla birlikte kanıtlanmaktadır. Sosyal devlet ilkesinden uzaklaşma, özelleştirme, piyasa öncelikli politikalar, neoliberal politikaların işlevselliği sorgulanmalıdır. Bu kriz fırsata çevrilmeli ve deneyimlenen sorunlardan ders çıkarılarak daha işlevsel rejimler ve politikalar öncelenmelidir. Bireylerin temel haklarından olan çalışma hakkının içinin boşaltılmasına ve bu hakkın fonksiyon ve önemini kaybetmesine izin verilmemelidir.

Çalışan yoksul kesimini incelediğimizde kayıt dışı çalışanların oranının yüksek olduğu görülmektedir. Enformel olarak istihdam edilen kesimin sosyal güvenliğe dâhil edilmesini sağlamak amacıyla düzenlemeler ve politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle kayıt dışılığı önleyici sosyal ve ekonomik politikaların geliştirilmesi elzemdir. Böylece hem kayıt dışı çalışan bireylerin sosyal güvenlik kapsamına alınması sağlanmış olacak hem kişiler prim ödeyerek sosyal güvenlik açığının önüne geçilecek hem de kayıt dışı çalışarak yardım alan bireylerle çalıştığı halde yoksul olan fakat yardım alamayan bireylerin arasındaki sosyal adaletsizliğin önüne geçilmiş olacaktır. Bireyin onurunu

koruyacak daha iyi işlerin yaratılması, çalışma kalitesinin ve koşullarının geliştirilmesi amacıyla sistemli ve bütüncül şekilde istihdam stratejileri oluşturulmalıdır.

Yoksullukla mücadele politikaları oluşturulur ve yürütülürken yoksulluk yalnızca gelir ve en temel ihtiyaçlar ekseninde değerlendirilmemelidir. Böyle bir anlayış bireylerin insani gelişimi sağlayan sosyal ve kültürel imkanlardan yararlanmadan sadece hayatta kalması için sınırlı bir müdahaleyi gerektirmektedir. Politikalar sosyal içerme, toplumsal katılım ve insani gelişmeyi göz ardı etmemeli ve devletin yerine getirmesi gereken ve yerine getirmesi beklenen görev ve sorumlulukları olarak görülerek yürütülmelidir.

Yoksul bireylerin yapabilirliklerinin artırılması, güçlendirilmeleri ve potansiyellerinin keşfedilmesi yaklaşımıyla müdahalelerde bulunulmalıdır. Aksi takdirde yoksulluk kendini sürekli olarak yeniden üretmekte ve kısır bir döngü şeklinde kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bağımlı bir yoksul kesimin oluşmasının önüne geçilerek yapabilirliklerin artırıldığı politikaların benimsenmesi gerekmektedir. Eğitim, sağlık, tarım, sosyal güvenlik, göç gibi alanlara gereken önem verilerek bireyler yoksulluk döngüsüne girmeden müdahale edilerek koruyucu ve önleyici çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

Kırsal bölgelerde yaşayan ve tarımda istihdam edilen bireyler de Covid-19 krizinden olumsuz etkilenmektedir. Kırsal bölgelerde yoksulluğu önleyecek, ekonomik ve sosyal hizmetlere erişimi kolaylaştıracak sistemli, bütüncül, kapsamlı, esnek ve yenilikçi politikalar oluşturulmalıdır.

Artan insan hareketliliğinin salgının pandemi haline gelmesinde hızlandırıcı bir faktör olduğu ve geçmişten günümüze kadar deneyimlenen salgın hastalıkların gelecekte de görülmesi olası olduğu için sağlıkta ve modern tıptaki gelişmeler, krizi atlattık için geliştirilen rehberler, stratejiler ve kontrol önlemlerinin uygulanması her zamankinden daha da önem taşımaktadır. Dünya geçmişten günümüze birçok salgınla mücadele etmiştir. Bundan sonraki süreçte de daha fazla salgınla karşılaşılacağı ve salgının küresel ölçekte tüm dünya ülkelerini etkileyeceği düşünülmektedir. Bu nedenle ülkeler salgına karşı hazır bulunmalı ve bu doğrultuda stratejik eylem planları ve programları hazırlanmalıdır. Sağlık ve ekonomi alanları başta olmak üzere birçok alana yatırım yapılarak gelecekte görülebilecek böylesine bir krize hazırlıklı olunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, R. ve Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). "Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 76-117.
- Akalın, M. (2006). Yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik sarmalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Atatanır, H. (2016). Türkiye'de Yoksulluk: Sosyal Yardım ve Sivil Toplum. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Balcı, Y. ve Çetin, G. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler." *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37): 40-58.
- Birinci, M. ve Bulut, T. (2020). "Covid-19'un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme." *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1): 62-68.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. D. Demirbaş, V. Bozkurt & S. Yorgun (Der.), Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri (s. 115-136) içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği." *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1): 62-79.
- Ensari, S. (2010). "TÜİK'in Yoksulluk Analizleri Üzerine." *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(87): 9-15.

- Erdem, B. (2008). Çalışan Yoksulluğu: Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, S. ve Kutlu, D. (2014). “Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme.” *Çalışma ve Toplum*, 41(2): 63-114.
- Gencer, N. (2020). “Kovid-19 Sürecinde Yaşlı Olmak: 65 Yaş ve Üstü Vatandaşlar İçin Uygulanan Sokağa Çıkma Yasağı Üzerine Değerlendirmeler ve Manevi Sosyal Hizmet.” *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 35-42.
- Gerdin, A. ve Kolev, A. (2020, 17 Nisan). Why protecting informal economy workers is so critical in time of COVID-19. Erişim Adresi: <https://oecd-developmentmatters.org/2020/04/17/why-protecting-informal-economy-workers-is-so-critical-in-timeof-COVID-19/>
- Gerşil, G. S. (2016). Çalışma Hayatında Yaşanan Dönüşüm ve Çalışan Yoksulluğu. International Conference On Eurasian Economies, 455-464. Erişim Adresi: <https://avekon.org/papers/1777.pdf>
- Hazine ve Maliye Bakanlığı yayınladı: İşte ekonomik istikrar kalkanı paketi ve diğer tedbirler, (2020, 2 Haziran). Sabah Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomi/hazine-ve-maliye-bakanligi-yayinladi-iste-ekonomik-istikrar-kalkani-paketi-ve-diger-tedbirler>
- ILO. (2019, 28 Haziran). Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Brief. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_711798.pdf
- ILO. (2020a, 29 Nisan). ILO Monitor: Covid-19 and the world of work. Third edition. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_743146/lang--en/index.htm
- ILO. (2020b, 17 Nisan). Youth hit hard by Covid-19’s economic fallout. Erişim Adresi: <https://iloblog.org/2020/04/15/young-workers-will-be-hit-hard-by-covid-19s-economic-fallout/>
- ILO. (2020c, 18 Mart). Almost 25 million jobs could be lost worldwide as a result of Covid-19, says ILO. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_738742/lang--en/index.htm
- ILOSTAT. (2020, 29 Nisan). Covid-19 impact on labour market statistics. Erişim Adresi: <https://ilostat.ilo.org/topics/covid-19/>
- IMF. (2020, 7 Nisan). World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>
- Kahraman, F. (2010). Çalışan yoksulların haklar ironisi: Metalaştırılmış çalışanlar. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler*, 153-170.
- Kahraman, F. (2015). “Yoksulluğun Çalışma ile İmtihanı: Çalışan Yoksullar Üzerine Bir Araştırma.” *İDEALKENT*, 6(16): 50-70.
- Kara, E. (2020). “Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri.” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5): 269-282.
- Kayataş G. D. (2014). Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Erişim Adresi: <https://media.iskur.gov.tr/15644/gizem-deniz-kayatas.pdf>
- Özdemir, A. (2015). “Çalışan Yoksulluğuna İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme: Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğunun Boyutları ve Mücadele Politikaları.” *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2): 96-126.
- Özkoçak, V., Koç, F. ve Gültekin, T. (2020). “Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19) Örneği.” *Electronic Turkish Studies*, 15(2): 1183-1195.
- Seçer, B. (2007). “Amerika Birleşik Devletleri’nde Çalışan Yoksullara Yönelik Sosyal Refah Politikaları.” *Kamu-iş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 9(2): 137-164.

- Sırma, Ş. (2016). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Çalışan Yoksullar, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Covid-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf
- Timur, C. ve Doğan, Z. (2015). "İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi." *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2): 231-247.
- Turan, A. ve Çelikyay, H. H. (2020). "Türkiye'de Kovid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler." *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1): 1-25.
- UNI-WIDER. (2020, Nisan). Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty (Working Paper 2020/43). Erişim Adresi: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2020-43.pdf>
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). "Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması." *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1): 142-153.
- Yanardağ, U. & Selçuk, O. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmet." *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 1-2.
- Yelboğa, N. ve Aslan, Ş. B. (2020). "Sosyal Sorun Olarak Salgın Hastalıklar ve Sosyal Çalışmanın Halk Sağlığını Koruma/Geliştirme Görevi." *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 43-49.
- WHO. (2020a). Q&A on Coronaviruses (COVID-19). Erişim Adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19>
- World Bank. (2020a). Fighting COVID-19. Erişim Adresi: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33476/211564TU.pdf?sequence=8&isAllowed=y>
- World Bank. (2020b). Map of SME-Support Measures in Response to COVID-19. Erişim Adresi: https://dataviz.worldbank.org/views/SME-COVID19/Overview?:embed=y&:isGuestRedirectVizportal=y&:display_count=n&:show
- Zastrow, C. (2015). Sosyal Hizmete Giriş. Ankara: Nika.